

Sažetak

Ova je knjiga namijenjena prvenstveno studentima etnologije i kulturne antropologije, ali i studentima srodnih i bliskih studija, te znanstvenicima, stručnjacima i svima onima koji svoj afinitet i interes usmjeruju prema temama kojih je sadržaj etnokulturni identitet dijasporских zajednica, slijedom toga studije o migracijama te njima povezane studije o identitetu.

Uz sažimanje spoznaja dosadašnje hrvatske znanstvene produkcije o temi te rasprave o uzrocima i posljedicama migracija, unosi se nova dimenzija etnološkoga promišljanja o situiranosti migranata u novom okruženju, adaptacijskim i inim procesima, o svemu onome što se, kao rezultat višestoljetnih identifikacijskih strategija i praksi tih ljudi i njihovih životnih iskustava, održalo i u dvadesetprvom stoljeću. U istraživanju tematike, više je tematskih cjelina koje su u žarištu knjige. Tako, primjerice, dimenzije migracijskih kretanja u smislu migracijama zahvaćenih geografskih prostora i ljudskoga potencijala, strukturalne karakteristike migracija, situiranost migranata u novoj sredini, posljedice u domicilnom i migratornom prostoru, imigracijske politike zemalja useljenja i dr. Nadalje, tu su i promišljanja o svekolikom kontekstu migracija, kao što su uzroci i posljedice istih. Polazi se, naime, od činjenice da migracije imaju onoliko dugu povijest kolika je i povijest čovječanstva, pa kako se ona mijenjala, mijenjali su se konteksti migracija, a slijedom toga i istraživački diskursi. Imajući na umu upravo tu promjenjivost, neke su ranije tvrdnje za pojedine migracijske faze ili tipove revidirane. To se posebno tiče migracija u drugoj polovici 20. stoljeća, kada su nakon Drugoga svjetskog rata devastirane ekonomije mnogih zemalja potraživale ogromnu radnu snagu. Potom, kada je zbog procesa dekolonijalizacije u zemljama Trećega svijeta 1960-ih na dalje također došlo do velikih valova pokretanja ljudi. Prije svega, velik broj bivših 'gospodara' vraćao se u matične zemlje. Naime, proces dekolonijalizacije inicirao je antikolonijalnu revoluciju u mnogim bivšim kolonijama te se velik broj ljudi povukao sa svojim kapitalom (ukoliko je to bilo moguće). Njihova su se mjesta popunjavala domaćim kadrovima (ukoliko je i to bilo moguće). Međutim, i u bivšim kolonijama došlo je do poremećaja tržišta rada te je stoga određen broj ljudi iz tih kolonija tražio (i dobivao) posao u bivšim metropolama. Iako je prošlo pola stoljeća od dekolonijalizacije, taj je trend prisutan i danas, početkom 21. st. Kao nekad otkriće Novoga svijeta krajem 15. st., ove su promjene poput lavine prouzrokovale niz događaja. Jedan su društveno-političke promjene u Europi krajem 1980-ih godina. To su ponajprije pad socijalizma koji je bivše socijalističke zemlje 'odveo' u tranzicijsko razdoblje, pri čemu se kao jedna od posljedica javlja transfer radne snage kojega su pak posljedica unutarnje i vanjske migracije. Naposljetku, neke su se bivše socijalističke zemlje dezintegrirale (Sovjetski Savez, Čehoslovačka, Jugoslavija), u nekima su buknuili ratni sukobi (npr. na području Hrvatske te Bosne i Hercegovine ili pak u nekim od bivših sovjetskih socijalističkih država), upravo dramatično inicirajući masovne prisilne migracije. Dezintegriranje jednih i utemeljivanje drugih, novih samostalnih država, te promjena državnih /međudržavnih granica doveli su do pojave novih manjina. Potom su eurointegracijski procesi, od ujedinjenja dviju njemačkih država do ujedinjavanja europskih država u Europsku Uniju, omasovili slobodnu cirkulaciju građana unutar zemalja Europske Unije. Nadalje, deindustrijalizacija zapadnoeuropskih država i rast novih industrijskih ekonomija preusmjerila je migrantske rute. Tome vaju dodati ekonomsku recesiju u prvom desetljeću 21.st. koja je diljem svijeta poremetila svekoliko tržište, pa i tržište rada. Najnoviji su poslje-

dice transkontinentalni migracijski valovi uzrokovani političkom i ekonomskom destabilizacijom velikoga dijela afričkoga i arapskoga svijeta (Libija, Egipat, Sirija i ostale bliskoistočne zemlje). No, prije svega, tu je već više od dva desetljeća prisutno 'krojenje' globalnoga tržišta po uzusima neoliberalnoga kapitalizma, odnosno rezultati političkoga projekta neoliberalne globalizacije koja je od međunarodne migracije učinila pravi dinamični pogon transformirajući svjetski politički i ekonomski poredak. Migracije, dakle, postaju kompleksnijima, ambivalentnijima, ubrzanijima, diferenciranijima, globaliziranijima. Kako rapidno raste udio žena među migrantima, govori se i o feminizaciji migracija. Naposljetku, tu je i nastanak politizacije migracija. Postaju dio globalne transnacionalne revolucije koja preoblikuje društva i politike. Još od 1970-ih godina uočilo se intenzivirano migriranje cijelih obitelji: 'gostujući radnici' su od privremenih 'gostiju' postajali migrantima s aspiracijom da se trajno nasele u migratornim područjima i postanu državljanima involviranih država. Iz perspektive država i društava useljenja oni se počinju sagledavati ne samo kao faktor jačanja radnoga potencijala, nego i kao mogući faktor nestabilnosti, straha, tjeskobe, pa i terorizma. Sagledavaju se iz perspektive podjele na državljane i one koji to nisu, na legalne i na ilegalne migrante. Sve u svemu, migrante se počinje smatrati faktorom moguće destabilizacije nacionalne sigurnosti i suvereniteta. Ti procesi utječu i na bilateralne i multilateralne državne te regionalne odnose, što potiče kolaboriranje među vladama ne bi li se poboljšala kontrola nad migracijama i osigurali mehanizmi zaštite svekolike državne sigurnosti. Poradi svega toga status migranata i njihova prava odsada valja gledati u novoj perspektivi: uobičajena rješenja više nisu dovoljna, napuštaju se, radikaliziraju ili pak transformiraju pluralistički modeli integracije koji su se činili sasvim prikladnima u teoriji, ali ne i u praksi. Sve to, pak, itekako ima velike reperkusije na identitetski kontekst. Postavljaju se pitanja i traže odgovori: održati ono prijašnje, izvorno, domicilno (i uz pomoć kojih mehanizama?), adaptirati to isto novim uvjetima, mijenjati, razvijati se i napredovati?

To je razlog da se u ovoj knjizi govori o tome kako se i na koji način teorijski pristupi istraživanjima svih ovih pojava mijenjaju, kako se preoblikuje retorika o destabilizaciji tradicionalnih odnosa, kako se stvaraju nove društvene mreže te, naposljetku, kako se provodi integracija. Upozorava se, naime, da građani mnogih europskih država i njihovi istaknuti politički čelnici postaju suspektima prema beneficijama koje su očekivali od do tada proklamiranoga (i poželjnoga) multikulturalizma te zahtijevaju znatne promjene u politici integracije. Ukratko, pojavom novih oblika migracija i novih pogleda na migracije po pitanju identiteta i identifikacijskih procesa pojam integracije odmijenjen je pojmom: interakcija. Granice, naime, u značenjskom smislu postaju rastezljivije no ikad. Povećava se broj država sudionica u globalnom migracijskom sustavu, a isto tako povećavaju se i razlike u migrantskim skupinama. Odgovori na ta i njima slična pitanja, u ovoj se knjizi traže kroz više teorijskih pristupa migracijskim procesima (npr. *neo-klasični ekonomski pristupi, teorije o dualnom tržištu rada, teorije o novim ekonomijama tržišta rada*, koje pak neki teoretičari nazivaju i: *teorijom nove ekonomije migracija, povijesno-strukturalističkim pristupom, teorijom migracijskih sustava i transnacionalna teorijom, teorijom mrežno-posredovanih migracija* i dr. Sve te teorije upozoravaju kako ustaljeni termini: *akulturacija, asimilacija, integracija, migrant* reteriraju i uzmiču pred terminima: *inkorporacija, interakcija, transmigrant*.

Prema tome, istraživačka pitanja zašto se ljudi kreću, kamo idu i što se događa nakon što se nasele u nekoj novoj destinaciji, odgovore traže na raznim stranama nastojeći zahvatiti per-

spektivu pojedinca, obitelji i domaćinskih skupina i država na mikro-, mezo- i makro razini. Pokazano je da se u bavljenju ovim temama ukrštaju istraživački interesi brojnih znanosti i znanstvenih disciplina (povijesti, geografije, demografije, ekonomije, sociologije, etnologije, lingvistike, politologije, statistike...) te da ono uistinu mora biti multidisciplinarno i interdisciplinarno.

Stoga se zaključilo da su migracije, danas više nego ikad, dio globalizacijskih procesa te utječu na stvaranje i distribuciju kapitala, roba, ideja, informacija i sl. U fokusu su međunarodnih odnosa, glavni su faktor ekonomskih i političkih promjena te jedno od najvažnijih pitanja unutarnjih politika imigracijsko-emigracijskih zemalja. Kako se posljedice migracija osjećaju i na kolektivnoj i na individualnoj razini, samo je po sebi razumljivo da imaju reperkusije i na identitet i identitetske procese. Naime, oblikuju se novi, *migrantski identiteti*. Zbog toga se dio knjige bavi analizom teorijskih pristupa istraživanju identiteta. Preglednosti radi polazi se od starijih teorijskih pristupa, koji su svakako dali veliki doprinos temi, čine joj značajan kontekst, a mnoge su im postavke i dalje aktualne. Kronološki se obrazlažu noviji i novi pristupi, prije svega upravo oni koji navedene pojmove stavljaju u istraživačko središte. Istina je, naime, da se tijekom vremena mijenjaju identiteti i tradicionalne predodžbe o pripadnosti i privrženosti, tj. identitetu. Uz pomoć njih pokušava se odgovoriti na niz pitanja: Gdje (ako igdje) da tražimo migrantski identitet? Bi li možda biti migrant u identitetskom smislu, imalo značiti biti u latentnoj rascijepljenosti u pokušaju održanja prijašnjega, izvornog, autohtonog, domicilnog identiteta, prilagođavati ga, mijenjati, pamtiti, razvijati ga u novom okruženju, u smislu neodvojivosti od oba (svih?) prostora i ljudi u okruženju u kojem se svatko od ovih ljudi zatekao? Imaju li pravo oni koji govore o identitetskoj fragmentiranosti, hibridizaciji i šizofreničnosti ili je jednostavno riječ o majstorima prilagodbe u slučajevima multipliciranja zavičaja i domovina?

O identitetu, koji je postao središnjim pojmom u društvenim i humanističkim znanostima, govori se kako je: primordijalan, esencijalan, konstruiran, sporan, složen, mnogostruk, polisemičan, izlomljen, proturječan, rastezljiv ...i u svakom slučaju nestabilan produkt niza društvenih utjecaja. Sukus teorijskih pristupa je, kako upućuje promišljanje o istima u ovoj knjizi, u sljedećem: identitet je oblik organizacije grupe ili princip podjele društva čije se značenje može mijenjati u vremenu i s obzirom na situaciju; fluidan je i neodređen aspekt društvenoga života kojim se može manipulirati; različitoga je značenja u različitim situacijama te najčešće od samih sudionika ovisi kakav će zapravo biti. Pristup kakav inzistira na granicama, implicira da je identitet splet promjenjivih interakcija prije nego bitna komponenta društvene organizacije. Uz postavke o njemu kao pojmu zajedništva, ali i razgraničavanja, te iste granice, naravno, ne nastaju i ne postoje same od sebe, već ih formiraju ljudi bez obzira na formalne i neformalne kulturne i etničke razlike i sličnosti. A u interaktivnom polju zajedništva, razgraničavanja i osobnih razlika, vladaju dvije opcije: izbor ili na/d/metanje.

Budući da na identifikacijske procese u naše dane najviše utječe neoliberalna globalizacija stvarajući model: "...korporacijskog multikulturalizma koji dovodi u pitanje pluralizam kultura zbog profitne nezasitnosti *homo oeconomicusa*, s opasnom tendencijom ukidanja kulturnog pluralizma ili dovođenja u pitanje potonjega..." (Milardović 2003:22-23), promjene u tim procesima su sve brže, rezultati nepredvidivi, a izazovi za istraživače neodoljivi. Ako, naime, apstrofirajući prošla iskustva želimo dokučiti mjesto i ulogu te nadasve transformaciju etničkoga

sentimenta u globalnoj realnosti, a time izravno promišljati o trenutnoj situiranosti različitih identiteta ili o njihovoj eventualnoj budućnosti, prožimanju etničke i kulturne homogenizacije i divergencije, otvara se mogućnost stvaranja raznolikih istraživačkih modela. Neki pokazuju da se stvaraju „kulture bez sjećanja“, a neki da suvremeni identiteti nisu nikakvi pseudo-identiteti nego autentični odraz stvarnosti ili *autentično novo*.

Identitet, pa u sklopu njega i etnički sentiment, živi u objektivnom kulturnom sadržaju u kojem tradicija ima zaseban status jer se (još uvijek) najvećim dijelom upravo iz nje selektiraju etnički i kulturni markeri – mediji za askripciju i identifikaciju. Budući da u 'izvornosti' prepoznajemo dramu identiteta: *biti isti, ali uvijek na drugi način*, tradicija nije izvorna, nego 'izvorna', dakle modificirana i transponirana u svako novo, nastupajuće doba. Identitet živi u globalnosti i lokalizmu istovremeno. Također i u povijesnosti, jer selektivnom re/konstrukcijom prošlosti, otkrivanjem referenci iz prošlosti i pozivanjem na njih, svaka se generacija ogleda u suvremenosti.

U objektivnosti ovih parametara ugniježđena je i subjektivnost. Stoga promišljanja o identitetu (na način na koji su iznesena u ovoj knjizi) u globalnoj realnosti koja često nalikuje virtualnom svijetu, istraživača motivira da sroči bajkovit zaključak: i geneza i granice i simboli i zajednička sudbina i na koncu konca, kako je prije više od tri stotine godina ustvrdio vitez senjski Pavao Ritter Vitezović: *upečatljivi narodni običaji*, svjedoče da stabilnost procesa identifikacije kao i njegovoga krajnjeg rezultata – identiteta, svemu usprkos, dugo vremena može biti neupitna.

U vezi s globalnim migracijskim valovima i sudbinom Hrvatske, a povezano sa specifičnim političkim i ekonomskim prilikama, sudbina Hrvatske se mijenjala kroz minula stoljeća. Posebno se poglavlje knjige bavi kronologijom iseljavanja, odabirom destinacija i suvremenom situacijom. Prodorom Osmanlija u 14./15. st., hrvatsko etničko područje bilo je emigracijsko, no depopulirana područja uskoro su naseljavana novopridošlim stanovništvom. Od 18. st. bila je to ponovno imigracijska zemlja, što je uglavnom bilo posljedica kretanja stanovništva unutar tadašnjih državnih granica Habsburške Monarhije, odnosno Austro-Ugarske Monarhije. Od druge pol. 19. st. situacija se opet mijenja. Tada se, naime, sve veći broj ljudi odlučuje na emigraciju, koja svoju kulminaciju doživljava na prijelazu iz 19. u 20. st. Od kraja 20. st., ponovno zahvaljujući specifičnim hrvatskim prilikama, ali i šire, Hrvatska je i emigracijska i imigracijska i tranzitna zemlja. Naime, kao posljedica rata nakon raspada Jugoslavije, Hrvatsku je zahvatio val prisilnih migracija (i/emigracija). Nadalje, dolazi do pojave (blago rečeno) neregulirane imigracije koja potencijalno dovodi do 'novih' manjina u Hrvatskoj: npr. kineska, rumunjska i ukrajinska i dr.

Vrijeme stvaranja velike dijaspore hrvatskoga naroda započinje u prvoj polovici 15. stoljeća. Osnovni uzrok, tj. potisni faktor migracija i iseljavanja, bio je prodor Osmanlija. Od tada, pa sve do konca 18. stoljeća, velike skupine Hrvata napuštale su svoja domicilna područja, seleći se u valovima u nekoliko pravaca: na Apeninski poluotok te južnu, sjeverozapadnu, srednju i srednjoistočnu Europu.

Istodobno s iseljeničkim valovima s hrvatskoga državnog i etničkoga prostora u 15. st. uzrokovanima, dakle, ekspanzijom Osmanlija s jugoistoka, u drugim dijelovima Europe naro-

di su bili zaokupljeni otkrićem Novoga svijeta. Zbog razvojnih potencijala, Amerika je za sve useljenike, pa tako i Hrvate, slovila kao 'obećana zemlja'. Stoga je, paralelno s pogoršanjem gospodarske situacije u Hrvatskoj, useljavanje Hrvata na oba američka kontinenta, a jednako-tako i u Australiju i Novi Zeland te u Južnu Afriku, počevši od polovice 19. stoljeća nadalje, poprimilo obilježje masovnosti. Nakon Prvoga svjetskog rata, u Hrvatskoj, koja je postala dijelom Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, kasnije Kraljevine Jugoslavije, ekonomska se i društveno-politička situacija nije bitno popravila te kreću novi emigracijski transkontinentalni valovi, a njima se priključuju i oni u zapadnoeuropske zemlje, uglavnom u Francusku, Belgiju, Njemačku i dr. koje, zbog rasta industrijalizacije, potražuju radnu snagu. Neposredno iza Drugoga svjetskog rata ponovno se bilježi masovniji odlazak iz Hrvatske. Tada odlazi najprije politička (antikomunistička) emigracija dijelom u prekomorske, dijelom u zapadnoeuropske zemlje. Od 1960-ih godina njima se pridružuju ekonomski migranti. Najbrojniji su tzv. gostujući radnici, tj. oni koji su šezdesetih godina odlazili u zapadnoeuropske zemlje. Naime, europska kapitalistička privreda i dalje je potraživala radnu snagu, a socijalistička Jugoslavija nije pak ostvarila 'društvo pune zaposlenosti'. Kako su u najvećem broju bili situirani u zemljama njemačkoga govornog područja, stekli su naziv gostujućih radnika prema njemačkoj riječi: *Gastarbeiter*. Za mnoge je, međutim, ova planirana privremena (tj. gostujuća) migracija stjecajem raznih okolnosti, planirano ili neplanirano, no od strane države useljavanja omogućena, p/ostala trajnom (najviše se to odnosi na potomke prve generacije migranata). U istome razdoblju brojčano značajan val iseljavanja ponovno se usmjerava prema zapadnoeuropskim i prekomorskim zemljama: Australiji, Novom Zelandu, Kanadi, Sjedinjenim Američkim Državama, a od 1980-ih godina pridružuje im se rastući broj ekonomskih migranata koji pripadaju u migraciju u literaturi, zbog simptomatično velikog broja iseljenih visokoobrazovanih ljudi iz nerazvijenih i zemalja u razvoju u razvijene zemlje, poznatu pod nazivom "odljev mozгова".

Najnovija faza iseljavanja nastupila je početkom 1990-ih godina. Riječ je o prisilnim migracijama s hrvatskoga etničkog i državnoga prostora izazvanih ratom u Hrvatskoj te Bosni i Hercegovini nakon dezintegracije Jugoslavije. Iseljavanje karakteriziraju izbjeglički valovi iz područja zahvaćenih ratom. Najveći broj odselio se u zemlje Zapadne Europe i prekoceanske zemlje (Sjedinjene Američke Države, Kanada, Australija, Novi Zeland).

Raspadom Jugoslavije dio Hrvata je u bivšim jugoslavenskim republikama i bivšoj pokrajini Kosovo postao narod u dijaspori. Radi se o Hrvatima u današnjim neovisnim državama Srbiji, Makedoniji, Crnoj Gori, Sloveniji i Kosovu.

Zadnjih desetak godina prakticira se osobit tip povremenih i privremenih ekonomskih migracija. Riječ je odlasku na sezonski rad (legalni i ilegalni). U toj specifičnoj migrantskoj populaciji primjetan je velik udio žena jer je riječi o privremenim i sezonskim poslovima kao npr. njegovanju starijih osoba, branju voća i sl.

U usporedbi s prošlim vremenima, u recentno doba rapidno se mijenjaju strukturalne karakteristike migracija i migranata. Prije svega, migracije su totalno globalna pojava, što se nikad dosad nije dogodilo. Ne odvijaju se po nekadašnjem uobičajenom obrascu 'jug-sjever' ili 'periferija-centar' (iako ih je bilo u ranijim fazama i u obrnutom smjeru, npr. navedene migracije koje su slijedile osvajanja, kolonizaciju, svjetske ekonomske poretke u razna doba i sl.), nego se odvijaju u svim mogućim smjerovima. Najviše je ekonomskih migranata, a najvažniji

su im uzroci globalizacija, u europskom slučaju, te eurointegracijski procesi, globalna recesija, te nestabilne političke prilike u pojedinim svjetskim regijama. Unutar migrantske populacije zamjetno se povećao broj onih koji odlaze u druge države radi školovanja i/ili usavršavanja. Što se tiče dobne strukture migranata, izuzev prisilnih, ono što je ostalo manje-više isto jest da među njima i nadalje ima najviše mlađih i mladih ljudi. Primjerice, prema podacima Državnoga zavoda za statistiku Republike Hrvatske, pedesetak tisuća mladih osoba napustilo je Hrvatsku u posljednjih pet godina. Riječ je o visoko obrazovanim ljudima koji odlaze u zapadnoeuropske zemlje, te Sjedinjene Američke Države, Kanadu i Australiju. Tridesetak tisuća, prema istom izvoru, iselilo ih je prema istim destinacijama u posljednje tri godine. U rekordno kratkom vremenu (svega par mjeseci) od otvaranja internetskoga portala *Mladi, napustimo Hrvatsku* podržalo ga je četrdesetpet tisuća osoba Za razliku od prethodnih faza u migrantskoj populaciji udio žena je velik, a u nekim slučajevima, zbog specifičnosti gospodarskoga sektora u kojima se zapošljavaju, čak i veći od muškaraca. I dalje se iseljavaju pojedinci, ali je povećan broj iseljavanja cijelih obitelji. Drastično je povećan broj transnacionalnih migranata. Razlika je u stupnju obrazovanja i profesionalnom statusu. Više ne odlaze uglavnom neobrazovani ili poluobrazovani, tj. ne/polukvalificirani, nego pripadnici svih obrazovnih i profesionalnih skupina. No, zbog stalno rastuće stope nezaposlenosti visokoobrazovanih migranata, od 1960-ih godina sve do danas migrantui sve češće prihvaćaju poslove za koje obrazovanje i struka nisu bitni. Nije, porimjerice, čudno da hrvatski diplomirani pravnici 'konobare' u restoranima duž europskih auto-cesta, da profesori rade na 'bauštelama' ili 'taksiraju', da učiteljice rade kao dailje (sve češće i u vrlo udaljenim destinacijama kao što je recimo Kina), da liječnici specijalisti 'tezgare' vikendima u privatnim ordinacijama svojih europskih kolega, da mlađi umirovljenici u sezoni beru jagode ili lavandu na njemačkim i inim poljima. Prihvaća se, naime, svaki posao. Mnogi poslovi obavljaju se 'na crno'. Međutim, najveća je razlika na operabilnoj razini. Zahvaljujući općoj informiranosti, poznavanju stranih jezika, turističkim iskustvima i sl., odluke o odlasku se donose bez velikoga ili dugotrajnoga razmišljanja. Svaka se prilika nastoji što prije iskoristiti. S time je u vezi subjektivna, odnosno emotivna razina, na kojoj nema više, ili barem ne u onoj mjeri kao nekada, traumatičnosti, tjeskobe, strepnje, suza i nostalgije. Zahvaljujući tehnologiji komunikacija, a ponajviše Internetu, danas ljudi raspoložu informacijama do najsitnijih detalja, tj. više ne idu u nepoznato. Nema više niti one nekadašnje tuge zbog razdvojenosti od obitelji. Zahvaljujući spomenutoj tehnologiji komunikacija, omogućena je svakodnevna i relativno jeftina povezanost s obiteljima i prijateljima o putem Skypea i društvenih mreža. No, ta ista vrhunska tehnologija komunikacija zaustavlja potencijalne migracije što u neku ruku izgleda kao paradoks. Naime, ljudima koji bi možda u nekoj perspektivi morali postati ekonomski migranti, moderne tehnologije omogućuju da posluju 'kod kuće': potencijalni migrant iz svojega domicilnog sela ili grada može komunicirati s podređenima i nadređenima širom svijeta.

Nakon pregleda i analize odabranih, starijih i recentni(ji)h, teorijskih pristupa istraživanju identiteta i identifikacijskih procesa te uz pomoć njih sagledanih hrvatskih dijasporških zajednica, dakako u kontekstu prikazanih teorija o migracijskim mobilnostima, uočljiva je kompatibilnost teorije i empirije. Tako se potvrdilo da su značajniji dijelovi teorijskih postavki apostrofiranih teoretičara i te kako točni i aktualni u identifikacijskim strategijama i praksama. Svakako, iste ovise o nizu okolnosti, npr. o vremenu provedenom u migratornom području, o

brojnosti migrantske grupe, o disperziranosti u prostoru, o ekonomskom statusu, o politikama involviranih zemalja i sl. No, u pravu su primordijalisti kada, među raznim vrstama i dimenzijama identiteta, ističu visoku pozicioniranost upravo etničkoga, tvrdeći da je vlastita ('moja') grupa (uža i šira obitelj te rodbinsko-prijateljski-zavičajno-regionalni 'lanci') utočište koje pojedincima i kolektivima pruža socijalnu i psihološku, pa i ekonomsku stabilnost. To potvrđuje i sljedeća činjenica: ono što su nekada ljudima značili *boardinghouses*, vatrogasna, dobrotvorna, sportska ili kulturna društva, danas im znače etničke institucije i suvremeni medij: internetski portali na kojima se 'prakticira' zajedništvo.

U pravu su i interakcionisti koji upozoravaju kako je istinski lokus na kojemu se oblikuje identitet – granica te se slijedom toga premješta i fokus: pomiče ga s (isključivo ili uglavnom) kulture na interakciju među pojedincima i grupama, tvrdeći da su identifikacijski procesi zapravo neka vrsta graničnih transakcija. Također su u pravu i oni teoretičari, poput situacionista ili npr. instrumentalista, koji ističu važnost konteksta i hijerarhizaciju u odnosima moći, ili pak etnosimbolisti, koji osobitu pozornost usmjeruju na osjećaj kontinuiteta što se generira prepletanjem i 'međuigrom' etnonima, mitova, povijesnih sjećanja, elemenata zajedničke kulture, povezanosti s tлом (zavičajem ili domovinom) i solidarnošću. Osobito su, pak, u pravu teoretičari raznih neo-smjerova koji upravo dokazuju kako i na koji način identiteti ovise o individualnim slobodama, ali slobodama koje su (ipak) dijelom ograničene kolektivizmima. Ali nisu baš sasvim u pravu oni koji tvrde da više nije bitno pitanje porijekla ('tko smo i odakle dolazimo'). Naime, ova analiza ukazuje da je *to* pitanje još uvijek vrlo bitno i da se pomoću odgovora na *ta* pitanja stječe i te kako važan kapital. S njime se manipulira kao medijem uz čiju pak pomoć prezentiramo sebe, tj. svjesno 'činimo to što činimo' s njime. Pokazalo se, naime, da temeljne identifikacijske strategije i prakse kao što su suradnja, međusobna solidarnost, zajedničko dugoročno planiranje i sl. destabiliziraju teorije o deetnizaciji i paralelno kreiraju inovativne pomake kroz *želju* za zajedništvom unutar svoje grupe, pa onda i s grupama u interakciji. Najposlije, najmanje su u pravu oni koji su tradicijsku kulturu, dotično folklor, proglasili pasatizmom, tj. neprimjerenim medijem za suvremene identifikacijske prakse. Doduše, ne u svim, ali u većini hrvatskih dijasorskih zajednica posvuda po svijetu, uočljivo je da interes za folklorom ne jenjava. Naprotiv. Međutim, to je folklor koji se itekako transformira, retradicalizira i što je najvažnije: internacionalizira.

Stoga se može reći: negdje tambura, negdje nogomet, negdje crkva, negdje nostalgija, negdje *etnolobby*, negdje kreiranje 'novoga zajedništva', negdje uporno održavanje uz obogaćivanje sadržaja 'starih' običaja (čemu svjedoče dva priloga ove knjige), a u pravilu posvuda etničke udruge sa svojim aktivnostima, ukazuju da su (i) među pripadnicima hrvatskih dijasorskih zajednica identifikacijske strategije i prakse usmjerene koliko na 'svoju' zajednicu toliko i na *transnacionalno povezivanje*. Istodobno, 'državni multikulturalizmi' u zapadnoeuropskim zemljama su propali. Političari otvoreno govore da su „imigranti za Europu nužno zlo: neprilagođeni društvu, potrebni gospodarstvu“, te je ovoga časa donekle neizvjesno kakvo će to biti povezivanje i što će se događati na socijalnom i inim planovima: integracija ili???

No, kako će ljudi i dalje migrirati, etnička slika svijeta kao i identiteti će se i dalje mijenjati. Nekad: konkvista i kolonizacija. Danas: njihove posljedice i globalizacija. Britanski ured za statistiku objavio je, primjerice, podatke o etničkoj strukturi Velike Britanije. Po tim podacima,

u prosincu 2012.g. u Londonu Britanci-bijelci više nisu u većini. U većini su ljudi tamne boje kože, prije svega Indijci i Pakistanci. Slični se trendovi uočuju i u drugim velikim europskim gradovima, npr. u Amsterdamu, Rotterdamu, Bruxellesu, Parizu i dr. U Rimu je npr. svako treće novorođeno dijete – dijete useljenika, a prema procjeni Nacionalnoga ureda za popis stanovništva Sjedinjenih Američkih Država, za tridesetak godina bijelci će u Americi biti manjina.

Kakvi god bili da bili, identifikacijski procesi, njihova opstojnost, re/kreiranje de/re/konstrukcija, kao i raznolikost, neupitna je. Ali Zemlja je uostalom i dalje divno mjesto za život, što omogućuje multipliciranje zavičaja i domovina.